

International
JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
JOSHASjournal (ISSN:2630-6417)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:18

2019

pp.688-692

journalofsocial.com

ssssjournal@gmail.com

ALİM QASIMOVUN REPERTUARINDA "DİLRÜBA" GUŞƏSİ

GUSHE "DILRUBA" IN THE REPERTOIRE OF ALIM GASIMOV

ГЮШЕ «ДИЛЬРУБА» В РЕПЕРТУАРЕ АЛИМА ГАСЫМОВА

Fargana GASIMOVA

Honored Artist, Doctoral candidate of the ANC, Azerbaijan

Article Arrival Date : 13.07.2019

Article Published Date : 24.09.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.153>

Reference : Gasymova, F. (2019). "Alim Qasimovun Repertuarında "Dilruba" Guşəsi", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(18): 688-692

XÜLASƏ

Məqalədə dünya şöhrətli xanəndə, Xalq artisti, professor Alim Qasimovun unudulmuş "Dilruba" guşəsini ilk dəfə "Bayatı-Şiraz" dəstgahında oxuduğu diqqətə çəkilir. Burada həmin guşənin yaranma tarixi, etimologiyası və morfologiyası araşdırılır.

Açar Sözlər: Alim Qasimov, xanəndə, muğam, "Dilruba" guşəsi, dəstgah, təxmini yaranma tarixi, etimologiyası və morfologiyası

ABSTRACT

The article says about professor Alim Gasimov how the world-famous khanende has sung a gushe "Dilruba" in the "Bayati-Shiraz" destgyakh for the first time. Here the history, etymology and morphology of this gushe are investigated.

Keywords: Alim Gasimov, khanende, mugam, gushe "Dilruba", destgyakh, approximate history, etymology and morphology

РЕЗЮМЕ

В статье говорится, Народный артист, профессор Алима Гасимова о том как всемирно известный ханенде впервые спел гюшу «Дильруба» в дестгях «Баяты-Шираз». Тут исследуется история, этимология и морфология этой гюшы.

Ключевые слова: Алим Гасимов, ханенде, мугам, гюше «Дильруба», дестгях, предполагаемая история, этимология и морфология

Bilindiyi kimi, dünya şöhrətli xanəndə, Xalq artisti, professor Alim Qasimov muğam ifaçılığında bir sıra unudulmuş şöbə və guşələri bərpa edərək ilk dəfə dəstgah ifaçılığında oxumuşdur. Belə muğamlardan biri də "Bayatı-Şiraz" dəstgahında ifa edilən "Dilruba" guşəsidir.

Yaranma Tarixi Və Ədəbi Qaynaq

Azərbaycanın klassik şairi Qazi Bürhanəddin Sivasi (1344–1398) şeirlərində bir çox muğamları vəsf etmişdir [8, s. 21-22, 48-49, 209, 241, 269, 286, 293, 420, 494, 571]. O, "Üşşaq", "Mübərqə" (əslində, düzgün yazılışı "Mübərriqə"dir), "Nühüft", "Nəva", "Rast", "Nəğməyi-Davud", "Hicaz", "Mühəyyir", "Şəhnaz" ("Şahnaz"), "Novruz", "İraq"la yanaşı, "Dilruba" muğamının da adını çəkmişdir. Qazi Bürhanəddin Sivasinin XIV əsrdə yaşayıb-yaratdığını nəzərə alsaq, "Dilruba"nın da, ən azı, həmin dövrdə ifa olunduğu ortaya çıxır.

Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Abbasqulu Nəcəfzadə və Xalq artisti, professor Vamiq

Məmmədəliyevin birgə hazırladıqları “Muğam” kitabında bildirilir: “Bir çox şeirlərində klassik şairlərimiz muğam adlarından bənzətmə kimi istifadə etmişlər. Fikrimizcə, “Dilruba” da bu mənada işlədilmişdir” [6, s. 136].

Müəlliflər daha sonra elə həmin səhifədə Qazi Bürhanəddin Sivasinin “Dilruba” sözünü işlətdiyi şeirdən bir beyti təqdim edirlər:

“Yenə yarı **“Dilruba”** muz bizə naz edər, rəvamı,

Yenə **çəng**in aldı ələ, yeni **saz** edər, rəvamı? [8, s. 286]”

Xatırladaq ki, A.Nəcəfzadə və V.Məmmədəliyev bunun bir ehtimal olduğunu bildirirlər. Hər halda, bəzən ehtimallar sonrakı tədqiqatlar zamanı alimlərin elmi təfəkkürü sayəsində həqiqətə də çevrilir. Bu baxımdan təqdim edilən nümunə maraqlıdır. Düşünmək olar ki, “Dilruba” muğamı burada “nazlı, qəmzəli yara” bənzədilir. Həqiqətən, “Dilruba”nın ritmik çalarlarla müşayiət edilən melodiyasında deyilən fikirlər özünü doğruldur. Muğam ifaçısı kimi deyə bilərəm ki, bu guşə nə qədər işvəylə, naz ilə və təmkinlə ifa olunarsa, bir o qədər təsirli alınacaqdır.

“Dilruba”nın adı çəkilən beytin ikinci misrasında müasir arfanın prototipi olan və arxeoloji mənbələrə istinadən vətəni indiki Güney Azərbaycanının ərazisi sayılan *çəng* çalğı alətinin də adına rast gəlirik. Burada saz dedikdə isə aşıqlarımızın sevə-sevə istifadə etdikləri çalğı aləti deyil, elə çəng nəzərdə tutulur. Yəni saz sözü həmin dövrdə növündən asılı olmayaraq hər hansı çalğı alətinə deyilə bilərdi.

7-8 min il əvvələ aid edilən və arxeoloji qazıntılar nəticəsində gildən hazırlanmış qab şəklində olan maddi mədəniyyət nümunəsi Güney Azərbaycanın Cığamış şəhərində (indiki İran Azərbaycanı, Şuş dağının ətəyində, qədim Akbatan – Həmədanın cənub-şərqində yerləşir) tapılmışdır. Bu şəhər X əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahı Əbul-Qasim ibn Havqəl ən-Nisibinin (?–977) “Surətül-ərz” (“Yerin surəti”) [1, s. 102–104] və anonim “Hududul-ələm minəl-məşriq iləl-məğrib” (“Şərqdən Qərbə qədər ələmin hüdudları”) [10] əsərlərindəki xəritədə Azərbaycan ərazisi kimi göstərilir.

Cığamışda Tapılmış Qab

Qabın üzərində müxtəlif üsullarla səsləndirilən çalğı aləti ifaçılarının, o cümlədən çəngçalan təsvir

edilmişdir. Maraqlıdır ki, burada xanəndələrin istifadə etdikləri birüzlü qavalabənzər alətin ifaçısına da rast gəlirik. Bu maddi mədəniyyət nümunəsi haqqında ilk dəfə UNESKO-nun “Peyam” jurnalında geniş bilgi verilmiş, sonra həmin qaynağa istinad edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əbülfəzl Hüseyni (1925–1987) hazırladığı “Orkestrin ulu babası” adlı məqaləsi ilə Azərbaycan oxucusunu məlumatlandırmışdır [3, s. 4].

Göründüyü kimi, şəkildəki maddi mədəniyyət nümunəsi ikihissəlidir. Birinci hissədəki şəkildə ozanın əlində telli qopuz və ətrafında insanlar və iribuynuzlu heyvan təsvir edilib.

İkinci hissə mövzumuza uyğun olduğundan ona daha çox diqqətimizi yönəldirik. Burada Qazi Bürhanəddin Sivasinin şeirində adını çəkdiyi çəngin 6 telli ilkin, primitiv növünə rast gəlirik. Çənglə bağlı bəşər aləmində hələlik bundan qədim qaynaq yoxdur. Burada xanəndəlik, vokal sənətinə də işarələr vardır, sol küncdə bardaş quraraq əyləşən, əlini qulağının dibinə qoyan ifaçı sanki xanəndə pozası alaraq zəngülə vuraraq oxuyur. Deyildiyi kimi, bu maddi mədəniyyət nümunəsi üzərində həmçinin qavalçalan da təsvir edilib.

İndi isə “Dilruba” guşəsinin yaxın keçmişdə ifa edilən bəzi dəstgahların tərkibinə ayrıca olaraq diqqət yetirək. Yazılı mənbələrdən aydın olur ki, “Dilruba” guşəsi “Bayatı-Şiraz”, “Mahur”, “Rəhab”, “Qafqaz Hümayunu”, “Bayatı-İsfahan” və “Düğah” muğam dəstgahlarında ifa edilmişdir.

“Rəhab” dəstgahının müasir tərkibi belədir: “Bərdaşt” (“Əmiri” ilə başlamaq), “Mayə”, “Böyük məsihi”, “Şikəsteyi-fars”, “Mübərriqə”, “Əraq”, “Qərai”, “Dilruba”, “Kiçik məsihi”, “Rəhaba əyaq” [6, s. 71] (“Əyaq”a bəzən müvafiq muğama “qayıdış” və ya “xətmi-muğam” da demişlər). Göründüyü kimi, “Dilruba” “Rəhab” dəstgahında “Qərai” ilə “Kiçik məsihi” arasında ifa edilmişdir.

“İsfahan” dəstgahının isə tərkibi vaxtilə belə olmuşdur: “Bərdaşt”, “Gərdaniyyə” (“Mayə”də ritmik guşə), “Nişibü fəraz”, “İsfahanək”, “Bayatı-İsfahan”, “Xosrovani”, “Nühüft”, “Hacı Yuni”, “Naleyi-zənbur”, “Məsnəvi”, “Pəhləvi”, “Bayatı-kürd”, “Qatar”, “Bayatı-əcəm”, “Gəbri”, “Baba Tahiri”, “Azərbaycan”, “Əbül-çəp”, “Bayatı-Şiraz” (“Zil Bayatı-Şiraz”), “Xavəran”, “Üzzal”, “Dilruba”, “Bayatı-Şiraza əyaq” [6, s. 85]. Burada “Dilruba”nın müasir “Bayatı-Şiraz” dəstgahında olduğu kimi, “İsfahan” dəstgahının da tamamlanmasında mühüm rolu vardır.

“Rast” ailəsinə aid edilən “Düğah” dəstgahında isə “Dilruba” “Şikəsteyi-fars”la “Əraq” şöbələri arasında ifa olunur. Görkəmli bəstəkar, alim, dirijor və musiqişünas Əfrasiyab Bədəlbəyli (1907-1976) “Düğah” dəstgahını belə tərkibdə təqdim etmişdir: “Guşeyi-Bayatı-Qacar”, “Ruhül-ərvah”, “Mavəraünnəhr”, “Hüseyni”, “Şikəsteyi-fars”, “Dilruba”, “Əraq”, “Zəngi-şütür” və “Rak” [2, s. 56].

Müasir “Düğah” dəstgahının instrumental tərkibi isə belədir: “Bərdaşt”, “Mayə-Düğah”, “Bayatı-Qacar”, “Ruhül-ərvah”, “Zəmin-Xara”, “Mavəraünnəhr”, “Şah Xətai”, “Bayatı-türk”, “Hüseyni”, “Şikəsteyi-fars”, “Dilruba”, “Əraq”, “Zəngi-şütür”, “Rak” və “Düğaha əyaq” [6, s. 60].

Müasir “Bayatı-Şiraz” dəstgahının tərkibi belədir: “Bərdaşt”, “İsfahanək”, “Mayə”, “Nəşibü fəraz”, “Bayatı-İsfahan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Xavəran”, “Üzzal”, “Şikəsteyi-fars”, “Dilruba” və “Bayatı-Şiraza əyaq” [6, s. 86].

Amma qocaman tarzən, muğam bilicisi Elxan Müzəffərov tədrisə daxil edilən və tərkibində “Dilruba”nın da olduğu “Bayatı-Şiraz” dəstgahının bu şöbə-guşələrlə ardıcılılaşdığını bildirir: “Bərdaşt”, “İsfahanək”, “Mayə”, “Əbül-çəp”, “Gərdaniyyə”, “Nişibü fəraz”, “Bayatı-İsfahan”, “Xümsi-rəvan”, “Zil Bayatı-Şiraz”, “Əbül-çəsp”, “Xavəran”, “Üzzal”, “Şikəsteyi-fars”, “Suzi-güdəz”, “Dilruba”, “Bayatı-Şiraza əyaq” [6, s. 86].

Həqiqətən, burada bir sıra vokal-instrumental guşələr (“Gərdaniyyə”, “Xümsi-rəvan”, “Əbül-çəsp”, “Suzi-güdəz”) var ki, tədris proqramlarına adları salınmadığından tədrisən unudulmaqdadır. Onu da bildirək ki, bunların musiqi materialını əksər instrumental ifaçılar çalır, amma dediyimiz kimi, proqrama daxil edilmədiyindən (xüsusən də gənclər) adlarını bilmirlər. Bu baxımdan, yaxşı olardı ki, “Bayatı-Şiraz” dəstgahı E.Müzəffərovun təklif etdiyi şəkildə tədris ediləydi.

Virtuoz tarçalan, Xalq artisti Bəhram Mənsurov (1911-1985) “Qafqaz Hümeyunu” dəstgahının tərkibini belə təqdim edir: “Hümeyun”, “Feli”, “Məsnəvi”, “Tərkib”, “Bidad”, “Saqinamə”, “Üzzal”, “Məxlut”, “Dilruba”, “Bəxtiyarı” [6, s. 93]. Burada da “Dilruba” guşəsi dəstgahın sonunda ifa edilir.

Təəssüf ki, ustad tarçı Mirzə Fərəc Rzaoğlunun (1847–1927) təqdim etdiyi cədvəllərdə “Dilruba”nın adına rast gəlmirik [7].

“Dilruba” guşəsi adını çəkdiyimiz dəstgahlarda (“Bayatı-Şiraz”, “Mahur”, “Rəhab”, “Hümeyun”, “Bayatı-İsfahan”, “Dügah”) segah məqamına əsaslanaraq, adətən, “Şikəsteyi-fars” və ya “Üzzal” şöbələrindən sonra ritmik şəkildə, mülayim tərzdə ifa olunur. Bu guşə, yəni “Dilruba” həmçinin ifa olunduğu muğamlarda “Mayə” pərdəsinə qayıtmaq üçün keçid rolunu oynayır.

“Dilruba”nın melodiyası dinləyicidə qəmgin və düşündürücü hisslər oyadır.

Etimologiyası

Bizə qədər haqqında söz açdığımız guşənin adını hər kəs “Dilruba” şəklində yazmışdır. Fikrimizcə, dilimizdə bu sözün daha düzgün yazılışı “Dili-ruba” kimi təqdim olunmalıdır. Çünki fars dilindəki bu qəbildən olan alınma sözlərdən sonra “i-” izafət şəkilçisi defislə yazılır, məsələn, “Şikəsteyi-fars”, “tərcümeyi-hal”, “əhvali-ruhiyyə”, “tərki-dünya”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Dastani-Əhməd Hərami” və s. sözlərdə olduğu kimi.

İndi isə “Dilruba” sözünün etimoloji baxımdan açıqlayaq. Bu deyim iki fars sözünün birləşməsindən yaranmışdır: dil və ruba. “Dil” – 1. ürək, qəlb; 2. Zövq, həvəs; 3. Məcəzi mənada cəsarət [4, s. 122], “ruba” isə qapan, çəkən [5, s. 247] deməkdir. Nəticə olaraq “Dilruba” sözü dilimizdə gözəlin ürəyini, könlünü, qəlbini özünə cəzb edən, çəkən mənalarını ifadə edir. Burada maqnit sözünü də yada salmaq yerinə düşər. Farslar maqnitə ahən-ruba (ahən – dəmir, ruba – çəkən) deyirlər [4, s. 12], yəni “dəmiri özünə çəkən” mənasını bildirir.

Morfologiyası

“Dilruba” guşəsi müxtəlif məqamlı dəstgahlarda ifa olunsa da, onun quruluşca segah məqamına əsaslandığını bildirmişik. Bilindiyi kimi, segah məqamının səssirası $\frac{1}{2}$ -1-1 (yarımton, ton, ton) formulu üzrə üç tetraordun qovuşuq üsulla (x1 intervalı məsafəsində) birləşməsindən əmələ gəlir. “Dilruba”nın da səssirası $\frac{1}{2}$ -1-1 formulu üzrə qurulmuşdur.

Beləliklə, təqdim etdiyimiz məqalədə virtuoz muğam ifaçısı Alim Qasimovun “Bayatı-Şiraz” dəstgahında ifa edilmiş, sonralar unudulmuş “Dilruba” guşəsini ilk dəfə bərpa etməsindən söz açmışıq. Bu guşənin təxmini yaranma tarixinə, adının etimologiyasına, məqam (lad) quruluşuna (morfologiyasına), ifaçılıqda onun spesifik xüsusiyyətinə diqqət yetirmişik. İnanırıq ki, məqalə muğam tədqiqatçılarının və muğamsevərlərin marağına səbəb olacaqdır.

İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. On cildə, IV c. B.: 1980, 592 s.
2. Bədəlbəyli Ə.B. İzahlı monoqrafik musiqi lüğəti. B.: 2017, 512 s.
3. Hüseyni Ə.A. Orkestrin ulu babası. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. B.: 1976, 7 avqust, s. 4
4. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. Tərtibçilər: Abdullayev B.M., Əsgərli M., Zərinəzadə H.H. İki cildə, I c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, 416 s.
5. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. Tərtibçilər: Abdullayev B.M., Əsgərli M., Zərinəzadə H.H. İki cildə, II c. B.: Şərqi-Qərb, 2005, 472 s.
6. Nəcəfzadə A.İ., Məmmədəliyev V.M. Muğam. Ali musiqi məktəbləri üçün dərs vəsaiti. B.: Ecoprint, 2017, 160 s.
7. Rzayeva-Bağirova R.İ. Tarzən Mirzə Fərəc haqqında xatirələrim. B.: Işıq, 1986, 74 s. (şəkili)

8. Sivasi Q.B. Divan. B.: Öndər, 2005, 728 s.
9. Vəlixanlı N.M. IX–XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında. B.: Elm, 1974, 226 s.
10. Худудул-алем (автор неизвестен). Рукопись Туманского с введением и указателем В.В.Бартольда. Л.: изд. АН СССР, 1930; Худуд ал-алам мин ал-машрик ила-л-магриб («Книга о территориях вселенного мира с востока на запад»), шифр С 612, л. 296–676; Худуд ул-олам. Ответственный редактор М.Исхаков. Ташкент: Узбекистон, 2008, с. 3. (О.Буриев. Перевод с персидского, автор введения, примечания и указателя названий мест).